

Toxikus vezetők hálójában

**Pódiumbeszélgetés Csepeli Györggyel,
Dessewffy Tiborral, Domány Andrással
és Lakner Zoltánnal, a moderátor Zentai Péter***

P. Szűcs Julianna A beszélgetés alapötletét Dessewffy Tibornak a *Mozgó Világban* megjelent régebbi dolgozata inspirálta, mely a toxikus vezetőkről szólt. A Toxikuson azt értem (illetve Dessewffy azt értette), hogy több mint vezér és több mint karizmatikus figura. Toxikus ebben az esetben azt jelenti, hogy a karizmatikus vezér az általa irányított közösség szempontjából rosszra, pusztítóra, károsra használja hatalmát. A világban elharpózó efféle személyiségek ihlették mai összefövetelünk témáját. Hogy e személyiségek akciórádiuszának érvényessége meddig tart? Magam számára e kérdésre választ egy másik olvasmányélményemből merítettem. Nemrég a kezembe került Christopher Duggan *A bódult nemzet* című munkája, amely a Mussolini-imádat anatómiájáról szólt. Ebből idéznék, mielőtt átadnám a szót: „Minden tömegmozgalomra jellemző, hogy egyetlen ember köré gyűlik, neki szenteli, rábízza magát. Hite antropomorf, vedd el az embert és a hit elenyészik.”

Zentai Péter *Az Európai Unió bizottságának megbízásából egy tu-*

* A beszélgetésre a Szakszervezetek Házában Budapesten, a Benczúr utcában került sor 2019. szeptember 18-án. A résztvevők: Dessewffy Tibor szociológus, Csepeli György szociálpszichológus, Lakner Zoltán politológus és Domány András újságíró.

dóscsoport nemrég felmérést készített arról, hogy a kanyarójárványra miként reagál az európai közvélemény. Kiderült, hogy az európaiak fele úgy gondolja, hogy a védőoltás teljesen felesleges. És ebből a tudóscsoportnak a politikával foglalkozó része összefüggést épített föl a populizmus terjedése és eme gondolkodásmód között. Hogy tudniillik a populizmus tulajdonképpen a tudományellenesség megnyilvánulása, és a tudományellenesség egyfajta megoldási kulcsa, hogy miért is tudnak ma a toxikus vezetők ennyire előrejutni. Az első, amit körül kellene járnunk, hogy tulajdonképpen egy korszellem kialakult sok-sok oknál fogva, ez a korszellem kitermeli a vezetőket, és aki ügyes, rátermett, rafinált, ezt az egész kanyarós problematikát, ami egy szimbólum, tudja kezelni. Ezt a kérdést vetném tehát föl, hogy itt a személyiség-e a lényeg, vagy pedig a korszellem?

Dessewffy Tibor A nyáron Ungvári Tamás temetésén voltam sokakkal együtt, Hegedűs D. Géza mondott beszédet, ami őszintén megrázott. Az utókorról, a továbbélésről, a gondolatokról, az ideákról beszélt, hogy meghaladjuk a fizikai testünket. Nekem ez nagyon idegen volt és nagyon távoli. Engem nem érdekel, hogy mi lesz az én szellemi teljesítményemmel, hogyha van olyan. És erről egyszer Csepeli Gyurival egy közös au-

tóúton hosszan vitatkoztunk. Neki például fontos, hogy mi lesz az utókor számára az üzenete, és annak, hogy ez engem nem izgat, a generációs ellentét lehet az oka. Most mégis érvként hozom fel, hogy talán azért sem érdekel engem, mert teljesen kiismerhetetlenek a szellem útjai. Amikor megírtam a toxikus vezetőkről szóló munkát – 2014-ben jelent meg –, 2013-ban voltunk. Nem kell hozzá zseninek lenni, hogy az ember kitalálja, a szöveg egy pszichológiai gyászmunka része volt. *A gonosz szociológiájában* kapott helyet, ahol a politikai realizmusról, a gonosz jelenvalóságáról, a toxikus vezetőkről, a bizalomhiányról és a kockázatvállalás-képtelenségről volt szó. Arról az általános szorongásról, ami meghatározza a késő modernitást. Azért írtam, hogy valahogy feldolgozzam a traumát, ami az évezred, évszázad első tíz évében ért engem a politikai involvációval, avval, hogy közlőből, belülről láttam ennek a színháznak a működését, és az abból való kikeveredés nem volt egyszerű lelkileg. Van egy rokondarabja a könyvnek, *A hatalom anatómiája*, Csepeli írta meg ugyanezt az élményt egészen más szempontból, gördülékenyebben. Miért mondom ezt el? Azért, mert a politikai traumatizáltság mögött az áll, amit a 2010-es hatalmas bukás okozott. Mindenét elvesztette a felvilágosodást képviselő oldal, az intézményeit, az ideáit, a szlogenjeit, az értékeit. Minden, ami politikával kezdődik, odalett, a politikai újság, a politikai médium, mind elvesztettük, és nem is tudom, hogy mikor fogjuk visszaszerezni. A hatalmas lelki teher mellett volt még egy inspiráció, ami mindig nagyon izgatott intellektuálisan. Hogyan

lehet valaki a politikában eredményes, és hogyan tudja a morális integritását megőrizni? Van ennek klasszikus előzménye, Webernek a politika mint hivatás tételét cincáltuk Gyurival már a kilencvenes évek közepén jobbra-balra, és próbáltuk megkeresni, hogy a teljes naivitás és az a fajta hétköznapi tudat, hogy a jóból jó fakad, a jézusi szeretet, ezeket az elveket kell követni, nyilvánvalóan nem működik a politikában egyfelől, de másfelől nem lehet az elvetemült, gátlástalan, cinikus machiavellisztikus gonoszságot sem alapul venni. Hol van az a határ, amit meg lehet haladni? Ez volt a motiváció az írás meg tulajdonképpen az egész könyv mögött. Magáról a toxikus vezető fogalmáról valamit. A szociológia egyik nagy alap gondolata, hogy társadalmi csoportokban gondolkodunk, a vezetés, a személyiség, a karizma megjelenik, de periférikusan. A toxikus vezetőkről volt már szó bőven, Nérótól Bocassa császárig tele van velük a történelem, de ezeket mind elhárítottuk magunktól, vagy azt gondoltuk, itt az európai modernitás csúcspontján, hogy ezek távoli történetek, minél modernebbek leszünk, minél intézményesebbek – fékek és ellensúlyok rendszere! –, annál kevésbé valószínű, hogy megjelennek nálunk is az ilyen típusú vezetők. A lényeg, hogy már Trump előtt is többen foglalkoztak a toxikus vezetéssel, azt látjuk, hogy nincs önmagában csak a személyiség, mindig kellene követők, mert nincs vezető követők nélkül. Kell egyfajta motivációs tér is. Miért követi a vezetőt az alávetett vagy kollaboráns támogató közeg? És kell még hozzá sok minden más is. Érdemes elgondolkoznunk a veze-

tő személyén, karizmáján, hatalomvágyán, gyerekkori traumáin, mert olykor van ott eléggé látványos és fájdalmasan passzoló motívum – itt most arra az emberre célok, akire szerintem mindannyian gondolunk. Vannak aztán a csatlósok, a bérencék, az alattvalók, a konformisták, a követők és az értékvesztés, a szorongás, az elidegenedés kontextusa. Ebből a hármából le lehet vezetni azt, hogy hogyan képződik a toxikus vezető fogalma.

Zentai Lehetne konkrétabban a toxikus vezetők kapcsán arról is beszélni, hogy ma a toxikus vezetőn azt értjük, egy adott országban kialakulhat olyan rendszer, amelynek a vezetője, rendkívüli képességeivel élve, képes rá, hogy ragályosan terjessze a kórt vagy politikát, amit képvisel. Itt tehát arról van szó, hogy Magyarország határain kívül is tud orbánizmus kialakulni ugyebár. Az én tulajdonképpeni kérdésem az, hogy miért éppen most tud Orbán ilyen mértékben toxikus lenni, mert ez nem vitatható, és az, hogy ha Orbán-jelenség van, és másutt is van, miért éppen ebben a korban és ebben a térségben tud működni?

Csepeli György Még mielőtt a konkrétumokba belemennék, azért az örökkévalóság perspektíváját nem hagynám figyelmen kívül, mert alapvetően ez a tünetegyüttes, amiről beszélünk, Arisztotelésznél egy az egyben megvan. Arisztotelész a demokráciát nem tartja olyan nagy becsben, mint ahogy mi szoktuk emlegetni. Ő a politeiát tartja becsben, kombinálja a különböző politikai rendszereket, és ilyen értelemben a demokrácia csak egy a komponensek

sorában. És ha bármelyik túlsúlyra jut, akkor abból, ha úgy tetszik, toxikus rendszer keletkezik, és ez fontos dolog, visszautalva az első kérdésre, hogy nem lehet elválasztani egymástól a toxikált rendszert, a toxikált társadalmat és a toxikált vezetőt. A kettő között nyilvánvalóan kell legyen szinkron, ez a tyúk-tojás probléma, hogy melyik szüli melyiket, ez a fajta demagóg, demokratikus szisztéma szüli-e a demagógot, vagy pedig a demagóg hozza létre közönségeként. Mérei Ferenc egyértelműen azt mutatja, jóllehet óvodásokkal végezte a kísérleteit, de szerintem lehet generalizálni, hogy kell lennie valaminek a vezetettekben, ami bizonyos vezetőket vezetői pozíciókba juttat, nem a véletlenül múlik. De azt is látjuk a Mérei-féle kísérletekből, hogyha egyszer a szociálisan penetráns gyerek vezető szerepbe jut, akkor utána már azt a legitimitációt megkaparintva, amit az ő közönsége számára biztosított, mint a viaszt tudja formálni tovább a közönséget, ha úgy tetszik, toxikus irányba, aminek, azt hiszem, következménye, hogy voltaképpen maga alatt vágja a fát. Tehát ilyen szempontból a toxikus vezető önmagának is ellensége, nemcsak annak a társadalomnak, amely hatalomra juttatja. És még egy gondolat, szintén az örökkévalóság miatt. A közösségi társadalmakban a toxikus lehetőség azért nem jön létre, mert a vezetés és a hatalom szinkronban van egymással. A vezetés elsődlegesen menedzsel, logisztikai feltételeket biztosít, ha úgy tetszik, hadjáratokban a katonai vezetést biztosítja, és ha elválik tőle a hatalom, lesz belőle valami egészen borzasztó, hátborzongató élmény, a semmivel való találkozás

élménye. Aki ebbe belelép, úgy érzi, hogy neki valami különleges hivatása van, neki a rendet kell a káosszal szemben fenntartania. Ehhez magába szívja a vezetői funkciókat is, de a vezetői funkcióknak nem tud megfelelni, mert aki a semmivel társalog, már nem tud odafigyelni olyan alapkérdésekre, hogy egy kórházban ne ölje meg az embereket, vagy hogy a vonatok menetrendszerűen járjanak, hanem Istennel kezd el társalogni. Most a mi vezetőnk is épp belépett ebbe a kommunikációs sorba. És ekkor jön létre a vezető inkább már vérmérgezéses állapota, megszűnik a vezetés, csak maga a hatalmi mákony marad, amely magától nem múlik el. Csak akkor múlik el, hogyha jön a hatalmas válság, az elsöpri, mint a falevelet a szél. Erre a magyar történelemben is láttunk példákat.

58

Zentai A toxikusság önmagában véve negatív konnotáció. De ez nem szükségszerű. Tehát ha mondjuk az 1920–30-as évek elejét nézzük, a világ számos gondolkodójánál nem valami rosszként jelenik meg a nyilvánvalóan borítékolhatóan toxikus Adolf Hitler vagy azt megelőzően Mussolini és Sztálin, hanem valamilyen megváltóként tekintettek rájuk. Ma épp azért erőltetem ezt az aktualizálást, mert ha elmegyünk Kelet-Németországba, el tudom képzelni, hogy ha tíz embert megszólítunk, abból hat azt fogja mondani, hogy irigyl bennünket Orbán miatt. Másutt, mondjuk, Nyugat-Németországban ez úgy vetődik fel: hogy bírunk együtt lenni egy ilyen diktátorral? Tehát a narratívák a mai világban ezekről a személyiségekről erősen különböznek, de a világ négy nagyon népes országában,

Indonéziában, Kínában, az Egyesült Államokban és Brazíliában olyan vezetők vannak most, Orbánnal párhuzamosan – Salvini közben kikerült a játékból –, akik toxikusak, és rendkívüli egyéniségnek látszanak az adott térségben, nagy a befolyásuk, tudnak terjeszkedni. Én is arra vagyok kíváncsi, hogy miért most. Minek a reakciójaként jött ez létre? Vagy pedig arról van szó, hogy valahol bevált egy befolyásos országban, és aztán mások azt mondják, miért nem úgy csináljuk, ahogy ez az Orbán csinálja. Vagy úgy csináljuk, ahogy annak idején Berlusconi csinálta?

Lakner Zoltán Én ezt a fajta drámai újdonságot, amit most fölvetettél, nem látom. Szerintem az effajta vezetők megítélése korábban is rendkívül eltérő volt. Aztán hogy ők mennyire voltak sikeresek, hogy a saját országukban maguk alá tudták-e gyúrni az egész társadalmat, az kérdés. De mondjuk Hitler megítélése meglehetősen ellentmondásos volt a húszas-harmincas évek Európájában. És igazából itt inkább arról van szó, hogy a második világháború tanulságai vezettek a liberális demokrácia intézményrendszerének megerősödéséhez. Nem véletlen, hogy aztán az ehhez később csatlakozó demokratikus hullámok ezeket az intézményeket látták biztosítéknak ahhoz, hogy ne alakulhasson ki személyi túlhatalom, és az intézmények jelentették a biztosítékot a hatalommegosztáshoz. Illetve az ehhez kapcsolódó, ezt működtető és tartalommal megtöltő szabadságjogok jelentették azt a biztosítékot, hogy a személyi túlhatalmi törekvéseket korlátozni lehessen. Itt most arról beszélünk, és ez a válasz arra, hogy

miért éppen most, hogy a mi vezetőink bizonyos értelemben játszmaváltást hajtanak végre. Itt most nem a hetvenes évek adócsökkentő vagy adóellenes svéd pártjának populistái állnak szemben a hagyományos pártokkal, hanem olyanok, akik a játszmaváltásban magát a liberális demokrácia intézményrendszerét akarják tudatosan és ezt egyre nyíltabban hangoztatva lebontani. És az ahhoz kapcsolódó vagy az azzal szerintük összefüggésben álló mindenféle érték megkérdőjelezésében gondolkodnak. Mi, akik itt vagyunk, feltehetően mindannyian a liberális demokrácia talaján állunk, még hogyha ennek árnyalataiban lehet is köztünk vita, de azt nyilván egyikünk sem gondolja, hogy tökéletesen működik. És kritikát is meg lehet fogalmazni azzal kapcsolatosan, hogy ezek az intézmények vagy az ezt működtető személyiségek mennyire válnak be. Itt a játszmaváltás abban áll, hogy egy liberális demokrácia elleni narratívába mosnak bele ezek a személyiségek mindenféle olyan bírálatot, amit akár jogosan is meg lehet fogalmazni. Azért fontos ez, mert kifejezetten azzal a céllal is teszik, hogy amennyire lehet, a hatalom abszolutizálására tudjanak törekedni, és minél inkább korlátatlan hatalmat tudjanak megvalósítani. Miért pont most? Szóba került, hogy ezeket a vezetőket a társadalmi traumák, válságok tudják elsöpörni. Jelzem például, hogy ilyen dolgok tudják őket fölemelni is. Ha a magyar történelmet kellene citálnom, az jutna eszembe, hogy mi viszonylag rosszul viseljük a traumákat, és egy újabb társadalmi trauma mindig hozzáíródik az előzőhöz, ezért én a traumák megelőzését javasolnám,

de erre valóban nincs sok esély. Talán csak most jutottunk el oda, hogy felmérjük saját harminc évvel ezelőtti várakozásainkat, és ennek során sokféle csalódottság elkönyvelésére került sor. Mindenki tudja, hogy mennyi munkaerőpiaci státusz szűnt meg, hogyan alakultak át az életviszonyok, és hogyan nem tudták milliók megtalálni ebben a maguk számítását. Közben eltűntek a hagyományos értékrendbeli kapaszkodók, ezt sokan bizonytalanságként, a megközelítmódbeli orientációvesztésként élik meg. Egy olyan világot látnak maguk körül, amelyben nem tudnak tájékozódni. És ekkor jönnek a toxikus vezetők, akik látszólag kapaszkodókat kínálnak. Ez nagyon régi trükk: egyszerre kínálok újdonságot, és egyszerre mondom, az én újdonságom az, hogy a tradíciót helyreállítom. Aztán lehet, hogy olyan tradíció sosem volt.

Dessewffy Ehhez kapcsolódik, hogy a globalizáció a hagyományos nemzetállami kereteket teljesen fel lazította. A rendszerváltás folyamatát sokan egyéni traumaként éltük meg, de élt bennünk a mély hit a liberális államban. A megélt tapasztalat azonban sokak számára az volt, hogy lemaradnak, kimaradnak, nem részesülnek. Nyitottá váltak egy politikai vállalkozó által megjelenített retorikára. Szerintem ez történt.

Lakner Ez részben magyarázat a tovaterjedésre is. Mert nyilván butaság volna párhuzamot vonni az amerikai meg a magyarországi rozsdáövezet között, de hát azért mégiscsak valami hasonló élményük van az egykor a szénbányászatban és az acéliparban dolgozóknak.

Azoknak, akiknek Közép-Angliában szűnt meg harminc évvel ezelőtt a munkahelyük, és vesztették el azt a kiszámítható életpályát, amelyre korábban nemzedékeken keresztül számíthattak, akiknek Észak-Magyarországon, esetleg Pennsylvániában kellett ugyanezt elszenvedniük. Ma már tapasztalatunk van arról, hogy ezek a szavazói csoportok választásokat tudnak eldönteni, akár úgy, hogy nem vesznek részt a politikai közéletben, akár úgy, hogy hatalmas tömbökben leszakadnak a hagyományos baloldali szavazóbázisról, és egészen máshol, például ezeknél a vezetőknél, a populista, a nacionalista ígéret hirdető vezetőknél keresik a politikai megváltás lehetőségét. A mai vezetők, a 2010-es évek populista figurái sok tekintetben az egy évtizeddel ezelőtti gazdasági válság leszármazottai, még ha a különböző társadalmak különböző módokon termelik ki őket magukból. Maguk a politikus személyiségek is figyelik egymást, és tanulnak egymástól. Ez nagyon érdekes, mert pont ezek a vezetők vádolják azzal a civil szervezeteket, hogy a „há-lózatuk” hogyan adja át a tudást arra vonatkozóan, hogy mindenféle lázongásokat generáljanak. Ezzel szemben tudjuk a Freedom House internetes szabadságról szóló jelentéséből, hogy például Kína hogyan alkalmazza az internetszabályozás know-how-ját, hogyan terjeszti az ez iránt érdeklődő rendszerek hatósági személyiségei vagy állami funkcionáriusai között. Ezek az emberek olvassák egymást, találkoznak egymással, legitimációt nyernek egymásból, és egymás sikereiből is tanulnak. Van aztán még itt más is. A gazdasági válság tíz évvel ezelőtt

főlerősített egy olyan folyamatot, amely a második világháború után kezdődött az erőteljes szavazatkoncentráció fokozatos lebomlásával. Magyarországon a 2006-os választáson a két legnagyobb párt a szavazatok 85 százalékát szerezte meg. Ez a fajta szavazatkoncentráció mondjuk a német politikában a hetvenes és nyolcvanas éveket jellemezte.

Ehhez képest ma ott tartunk, hogy egy német kereszténydemokrata párt valahol 30 százalék körül tanyázik, ami korábban elképzelhetetlen volt. A hagyományos szavazóbázisok leszakadnak az úgymond régi pártokról, és egyebek mellett az említett toxikus vezetők vadászterületévé válnak. Ez nyilván összefügg a nyilvánosság szerkezetének változásával is. A kérdés az, hogyan válik szórakoztatóipari eszközzé a hírcsinálás, hogyan változik meg a tényekhez való viszonyunk, hogyan kerül át a tévés személyiségek elvárásrendszere a politikában, és hogyan fejeződik ki a társadalom élmények iránti vágya a korábitól eltérő módon egy-egy személyiségben vagy véleményrendszerben. Ez is oka annak, hogy összesűrűsödik egy-egy ilyen vezetőben a politikai nézetrendszer vagy csak a politikai akarat, szándék, amit végül itt toxikusként jelölünk.

Zentai A nagyon erős, nagy tekintélyű és ma már toxikusnak nevezhető vezetők mindegyike abból indul ki, az a fő üzenete, hogy ami eddig volt, az rossz, és annak tagadásaként akar valami olyasmit nyújtani, amit az előzők azért nem tudtak, mert kisajátították úgymond a hatalmat, övék volt a kultúra, a média, és ezek leegyszerűsítetten liberálisok.

Bolsonarótól Trumpig és Orbánig nagyfokú baloldal-, Soros- és liberálisellenességet látunk, és ebben benne foglaltatik az egész úgynevezett elitellenesség. Mindegyik valamiféle elitre mutogat, miközben ők maguk is, ha úgy tetszik, tagjai az elitnek. Domány András, aki Lengyelországhoz nagyon ért, azért van itt, hogy az ottani helyzetet megvilágítsa. Ha most szétnézünk a világsajtóban, hogy kiket neveznek veszélyes vezetőknek, Orbán mindig ott van, Erdoğan mindig ott van, de Kaczyński soha nincs ott. És amikor arról beszélünk, hogy korrumpálják a társadalmat, és Netanjahutól Orbánig rengeteg korrupciós történetet hallunk, Lengyelországról nem halljuk ugyanezt, holott az lenne számomra a kényelmes, hogy azt mondjam, Lengyelország ugyanaz, mint Magyarország, ugyanolyan, mint amit az olaszok csinálnak, és így tovább. Mondd el, hogy van!

Domány András Nem véletlen, hogy a bemutatáskor én voltam az egyetlen, akinek a neve után semmiféle -lógus nem hangzott el, én nem vagyok tudós, kutató, földhöz ragadtabb vagyok. Mindjárt rátérek Lengyelországra, de előbb megjegyzem, hogy azért vannak toxikus vezetők, mert a népek is toxikussá váltak, amelyek őket támogatják, megválasztják. Na most ez nem minden ország népére és semelyik országban sem az egész népre, de számos ország népének jelentős részére igaz. És azért igaz, mert ami eddig volt, azzal elégedetlenek. Hogy miért pont mostanra vált ilyen erőssé az elégedetlenség, azt nem tudom megmagyarázni, de elhangzott, hogy rozsdavezeték mindenhol

vannak, és ugyanazok választották meg Trumpot, akik megszavazták a Brexitet, és a volt NDK-tartományokban ugyanolyan típusú lakossági rétegek támogatják az AfD-t, és ugyanúgy elégedetlenek. Itt be kell vallanom egy nagy tévedést és csalódást, ami engem ért. Azt gondoltam annak idején, hogy a szociáldemokrácia Blair-, Giddens-féle átalakítása okos dolog, mert hiszen a hagyományos gyári munkásság eltűnik, az pedig megmenti a szociáldemokráciát mint eszmét, hogyha átalakul polgári párttá. Na most kiderült, hogy a hagyományos proletariátus tényleg eltűnőben van ugyan, de van egy jelentős proletárszerű réteg mégiscsak nagyon sok országban, amely simán átment ettől a túl polgárvá vált baloldaltól a radikális jobboldalhoz, vagy akárhogy nevezzük. Na most Lengyelországról annyit, hogy Kaczyńskiról azért esik kevesebb szó, mert kevésbé diabolizálható figura, bár most a mi helyi választásunkkal egy időben, október 13-án lesz parlamenti választás, és ezért rengeteget szerepel, de afféle Kádár János-szerű szerepet játszik abban az értelemben, hogy semmiféle alkotmányos állami tisztséget nem tölt be. És most ki is jelentette, hogy ő nem akar miniszterelnök lenni, megfelel neki a pártelnöki tisztség, magyarul alkotmányos felelőssége nincs, de ő irányítja az országot. Született erről egy politikai vicc. Egy frakcióülésen az egyik képviselő szerénykedik, hogy ó, hát én nem ülök ki oda a fő helyre, mert én csak egyszerű képviselő vagyok, mire rászólnak, hogy vigyázz, az egyszerű képviselő tisztsége nálunk be van töltve. Tehát Kaczyński habitusát tekintve van ugyan különbség, de nézeteit

tekintve és abban, hogy mit akar, nincs különbség.

Dessewffy Különbség mi között?

Domány Orbán és Kaczyński között, mondjuk. (*Közbeszólás: Nem lop!*) Ő tényleg nem, de mások igen. Sokszor hivatkozik arra, hogy csináljunk Budapestet Varsóból, vegyük át Orbántól az állítólagos sajtókamaratervektől kezdve a super- vagy hipermarketadón át a mit tudom én mi mindent. Van olyan huszonöt dolog, amit innen vett át, vagy próbál átvenni, de ő maga nem akar nemzetközi hírnevet, utál külföldre járni, nem beszél nyelveket. Szerintem azért sem akar miniszterelnök lenni, mert halálosan gyűlölné, hogy neki állandóan Brüsszelbe kelljen rohagálni. Nem való neki, inkább otthon szövi a hálót a háttérben.

62

Zentai *De hát populistá.*

Domány Ez igaz. Na most arról, hogy nem lop. Itt azért nem kell el túlozni az egyéniség jelentőségét. Tehát ő személy szerint – itt most megint lehetne kicsit bután a Kádár-példát használni – igen puritán ember, nincs vagyona, nem is akar, nem érdekli. Ugyanott lakik, ahol évtizedekkel ezelőtt, agglegény, nincs családja, a beteg mamáját ápolta évtizedeken át, amíg meg nem halt. Tehát neki személyesen nem kell vagyon. De azért rokonai neki is vannak, az unokatestvérekről érdekes történeteket lehet olvasni. És ha már enél a párhuzamnál tartunk, Kádár sem szerette azokat a megyei titkárokat, akik loptak, meg akik disznóságokat követtek el, de szüksége volt rájuk, ezért utálkozva eltúrte

őket. Kaczyński is utálkozva túri a pártjában azokat, akik nem olyan puritánok, mint ő, mert szüksége van rájuk. Tőle személy szerint idegen az elvakult bigott vallásosság, de abszolút gátlástalanul hirdeti és vonzza maga mellé a püspököket meg a Mária Rádiót. Tőle személy szerint rendkívül idegen mindenféle rasszista, szélsőjobboldali, focihuligán- stb. ügy. De gátlástalanul kihasználja, felhasználja, bevonja a focihuligánokat meg a szélsőjobboldali csoportokat. Ezt tudom róla elmondani. Egyébként pedig ugye van egy kedvenc kifejezése, amit én magyarrá úgy fordítok, hogy tehetetlenkedés. Szép latin eredetű, lengyel szó, de mindenki számára érthető: imposzibilizm. Ez jelenti a jogállam szabályainak tiszteletben tartását, meg a kisebbségi társadalmi csoportok érdekeinek vagy véleményének a figyelembevételét. Az elődeink állandóan tehetetlenkedtek, hát mi megmutatjuk, hogy kell.

Zentai *Most ugye kulcsmózzanathoz érkezünk. A demokrácia eddigi gyakorlati megvalósulását a nagyon erős mai vezetők mind ilyesfajta prezentációval mutatják be a népnek, és azt mondják, hogy határozottságra, döntésekre van szükség. A népek így gondolkodnak, ahogy ezek a vezetők, azt mondják, igen, Trump végre megcsinálja. És tudja szállítani a dolgokat, ahogy Adolf Hitler csinálta '33 és '39 között hihetetlen sebességgel, szociális oldalról is, igazságossági, társadalmi igazságossági oldalról is, ahogy Mussolini is tudta. Itt most mindenki abból indul ki, hogy az előző elit lopott, korrupt volt. Mi nem leszünk korruptak, mondják. A kor-szellemnek megfelelően elégedetlenek*

a különböző népek az eddigi vezetőikkel, Németországban kevésbé, de Olaszországban nagyon, és állandóan azt látták Brazíliában, Argentínában, Venezuelában is, hogy újabb és újabb garnitúrák jöttek, akik szétlopták az országot. Miért baj az, hogy az emberek természetes erővel megadják az esélyt annak, aki tabula-rasát hirdeti? Aki azt mondja, hogy nem engedjük tovább az országkirablást. Ha Lengyelországban erre van szükség, és a pasi nem lop, akkor ez egy jó rendszer.

Domány Ismétlem, ő személy szerint nem lop, de az unokatestvére már igen, meg a pártjának egy csomó képviselője is.

Zentai Szeretném megtudni, hogy ami most történik a világban, arról szól-e, hogy itt és most az Orbán-féle vezetők cinikus módon magukhoz ragadják a propagandaszöveg eladásával a hatalmat, hogy aztán ők maguk és klientúrájuk meggazdagodjon, és szó szerint szinte örökké ők vagy az utódaik, az örököseik legyenek hatalmon. Tehát egy világrend elleni puccskísérletnek vagyunk-e tanúi, vagy pedig arról van szó, hogy ha Salvinit ki lehetett penderíteni a hatalomból, Orbánnal is meg lehet ugyanazt csinálni, mint Berlusconi-val vagy Netanjahuval. Mert végeredményben ezek a rendszerek rafináltan vannak összeeszkábálva, de nem véres diktatúrák. Hogy látjátok ezt?

Lakner Én például egyáltalán nem gondolom, hogy Trumpot abból a szempontból meg tudjuk érteni, hogy megold dolgokat. Azt gondolom, hogy ő érzelmi igényeket elégít

ki. Éppenséggel az a kérdés, hogyha majd összevetjük a 2020-as kampányban a 2016-ban tett ígéreteit, mondjuk az emlegetett rozsdaövezetben a hatalmas infrastrukturális beruházásokat, szerintem nem fogunk semmi konkrétumot találni. És mégis esélye lesz arra, hogy újraválásszák. Tehát a dolgot teljesen máshonnan kell szerintem nézni. A másik kérdés, hogy lopnak-e, vagy sem. Igazából sok esetben a lopás átkeretezése zajlik. „Amit korrupciónak neveznek, az a Fidesz legfőbb politikája.” De ez egészen más narratívában jelenik meg, amikor a lelkes erdélyi fiatal arról beszél az Index tusványosi videójában, hogy tulajdonképpen Mészáros Lőrinc gazdagodása is nemzetépítés. Ha van, aki ezt elhiszi, akkor ez máris nem lopásként definiálódik. Igaz, mindig felmerül a tabula rasa iránti igény, meg az elitellenesség, de ha a populizmus irodalmát tanulmányozzuk, azt látjuk, hogy valójában a populisták újra föltalálják, hogy barát-ellenség viszonyok vannak a politikában, ezt élezik ki. Megint azt mondom, hogy erről sokáig azt gondoltuk, vagy azt gondolták a nyugati társadalmak, nagyon helyes, hogy ezeket megpróbáljuk társadalmi konszenzusépítéssel meg intézményi garanciákkal valamilyen módon visszaszorítani. Na de hogy? Ha például a demokratikus átmenetet a társadalmak kudarcként élik meg, és a gazdasági válságokon keresztül, több évtizeden át nem tudja földolgozni a traumát egy társadalom, akkor a fönnálló viszonyok megkérdőjelezése magától értetődően megtörténik. Ha pedig akad olyan kelletképpen felelőtlen politikus, aki a hatalom megragadása érdekében eb-

ből úgy kíván tőkét kovácsolni, hogy megváltoztatja a játékszabályokat, én ebben nem látok új társadalmi jelenséget, volt már ilyen a történelemben, persze másféle eszközökkel, s én inkább csak azt látom, hogy ezek a mostaniak is felismerték a lehetőséget, hogy ezt kihasználják.

Csepeli Nem teljesen osztom a járvány metaforát, mert az európai parlamenti választások arról győztek meg, hogy nincs járvány. Tulajdonképpen a mi szeretett, kedves vezetőnk bizonyos értelemben megbukott, és ez hozzájárul ahhoz, hogy a toxikózis fokozódott benne. Emlékezzünk a most Istennel való társalkodására, hogy hegyre helyezi az országát. Ez minőségi változás, ami végbemegy benne. Ami fontos: Brazíliát nem lehet Magyarországhoz hasonlítani, Kínát, Amerikát sem lehet. Európában kell gondolkodnunk, és európai méretekben nem működik a toxikus vezetőről alkotott séma. Magyarországon viszont hosszú ideig működni fog, mert Orbán bizonyos dolgokat nagyon megérezett a magyar társadalom mérgezettségéből. Ez arra megy vissza, hogy nem emésztettük meg sem a nemzeti identitással, sem a holokauszttal összefüggő problémánkat. Két olyan trauma, ami, ha kimondjuk, ha nem, önmagában mérgező. Az is összefügg ezzel, hogy a történelem során az elittek egyszerűen eltűntek. 1944-ben lefejezték a polgári középosztályt, '45–46-ban a keresztény középosztályt; '56-ban eltűnt a modern értelmiség, amelynek tagjai Nyugaton később fantasztikus karriert futottak be. És a Kádár-érában létrejött kontraszelektált elit átvette ugyan a hatalmat a rendszerváltás után, de

képtelen volt elitként mutatkozni, elitként viselkedni, és képtelen volt példát mutatni. Ilyen értelemben véve hozzájárult a 2010-es fordulathoz. Azt kell mondjam, hogy Orbán leleményes módon ráérezett a magyar társadalom traumáira, a veszteségekre, és még egy dologra, amire most figyeltem fel igazán. Nemrég megvettem a Kosztolányi hungarista korszakáról szóló könyvet, elolvastam a Pardon rovat cikkeit, amelyeket Kosztolányi írt, és egy világ dőlt össze bennem. Komolyan mondom, ilyen silány, alattomos, aljas antiszemita szövegeket még soha életemben nem olvastam. És bizonyos értelemben véve az döbrentett meg, hogy ezek a szövegek elképesztően aktuálisak. Ma ezekkel választásokat lehet nyerni. Szerencsére nem olvasnak a fideszesek Kosztolányit. De ha elkezdenék olvasni, az végzetes lenne. 1918–19–20 táján vettük be az első méregadagot, sem Trianon, sem az attól elválaszthatatlan holokauszt esetében nem tisztultunk meg. Amíg nem fogunk megtisztulni ettől, addig nevezhetjük az országunkat Magyarországnak, népköztársaságnak, királyságnak, Mária országának, tulajdonképpen a méreg itt lesz, és csak mérgezett vezetőknek lesz esélyük arra, hogy labdába rúghassanak.

Domány Ez nagyon fontos. Trump USA-jára így ez nem áll meg, Brazíliát, a Fülöp-szigeteket nem ismerem eléggé, de Lengyelországot igen, és erős a párhuzam Magyarországgal, már ami a múltfeldolgozást illeti. A mérgező populista politikusok leegyszerűsített, hazug, de nagyon érthető képet kínálnak önnön történelmükről és nemzetükről, elítélve azokat,

akik ezt árnyaltabban próbálták és próbálják megoldani. A lengyel népet is éppúgy űzte vagy tépte a balsors, mint minket – lásd Gábrriel arkangyalt a Szabadság téren –, ők is mindig ártatlanok voltak, őket is mindig bántották, pedig mindig valami jót képviseltek, a gonoszok bántották, üldözték, megtámadták őket – és ez olyan jól hangzik. Még ha valakinek kilóg is a fenéke a nadrágból, akkor is jólesik hallania, hogy az én nemzetem mégiscsak hős ezer éve. És amikor a franciák bírálják valamit, akkor azt képes mondani egy lengyel államtitkár, hogy Valois Henrik, aki másfél évig király volt nálunk (1573–74-ben), Varsóban tanulta meg a villa használatát az étkezésnél, úgyhogy a franciák csak ne dumáljanak. Egyébként állítólag tényleg ott látta először a villát. Aztán mikor megürült a francia trón, mégis jobbnak látta hazasöpörni. A lengyel közvélemény erősen Amerika-barát, ez is nagyon régi hagyomány. De mégis megtörtént Obama idején, hogy valami demokráciát érintő amerikai bírálatra valamelyik nem a legfelső vezetők közül való, de azért rangos politikustól az volt a válasz, egy kétszáz éves ország ne akarjon egy ezeréves nemzetet kioktatni. Jól hangzott.

Dessewffy Visszatérve Péter eredeti kérdésére, engem az érdekel, amikor demokratikus viszonyok között beszélünk toxikus vezetőről. Ha pedig demokratikus viszonyok között beszélünk róla, akkor nyilvánvalóan nem egy személyiségről beszélünk, hanem arról a kölcsönhatásról, hogyan találja meg a sebezhető pontokat, érzékenységeket, amelyekkel játszik. Arra is válaszol-

nunk kell, hogy miért most lépnek színre. Szoktunk beszélni a globalizációról és sok minden másról, de valamiről nem beszélünk. Mediatizált térben élünk, az információk, az identitások, a kollektívumok mediatizált módon épülnek fel, és ennek struktúrája brutálisan megváltozott. Az, hogy Trump elér egy tweettel harmincmillió embert, nagy dolog, de még nagyobb dolog, hogy ezt harmincmillió ember meg is tudja beszélni. Magyar példával: a *Népszabadság* hétvégi melléklete maga volt az álom, ha az ember egyszer oda bekerült, senkiből valakivé vált egy pillanat alatt. Vörös T. Karcsi, a főszerkesztő eldöntötte a minőségelv alapján, lehet-e valamit közölni, vagy nem lehet. Na most ez megszűnt. Nem azért, mert Vörös T. Karcsi hátrább lépett, hanem azért, mert a nyilvánosság szerkezetéből a mikrocelebek, a trollok, a fontos influencerek öngerjesztő módon emelkednek ki. Ilyen médiatúlsúly demokratikus viszonyok között sehol nincs a világon, mint nálunk, de az állami médián túl ott van az a közösségi médiatelevény a buborékjaival, amikben a központ által sugallt értékek megfogalmazódhatnak, ez az újdonság. Könnyebben artikulálódnak, és ilyen módon könnyebben elérhetők azok a csoportok, amelyek korábban is megvoltak, de marginalizáltak, úgy érezték, hogy ott van a mainstream, a népszabadságos rovat, benne az elit által megfogalmazott világrenddel, és nem volt nyelvük, nem volt elérhetőségük, nem voltak gondolati kereteik arra, hogy megkérdőjelezzék, szétrobbantsák és kifejezzék az utálatukat ezzel a világrenddel szemben. Most ezt megadta nekik a

közösségi média. És egy plusz megjegyzés, mert azt mondtad, Péter, hogy jelenleg általános a múlttal való szembefordulás. Ez igaz, azzal a kiegészítéssel, hogy úgy fordulok szembe a közelmúlttal, hogy valójában a távolabbi múltat mint egy tiszta, valódi ősforrást emelem meg, és az ahhoz való visszatérést tűzöm ki célul. Tehát visszaszerezzük a kontrollt, nemcsak a liberálisoktól, hanem az egész világtól. Újra úgy fogjuk élni az életünket, amikor még hajtottuk a gulyát a fokossal és a karikás ostorral.

Csepeli Egy dolgot elfelejtettem mondani a magyar specialitások sorában, és ez szerintem egészen zseniális húzás. Állandóan a magyar szuverenitás van középpontba állítva, ezt védelmezzük éjjel-nappal, ennek nevében gyarapítjuk a nemzet forrásait, miközben alapvetően föladjuk a nemzeti szuverenitást. Ennek még neve sincs, szerintem politológiailag ezt a sajátos társadalmat nem lehet elnevezni. Talán csak Szelényinek van rá jó kifejezése: járadéktársadalom. Nem a haszonelven alapul, hanem azon a járadék-elosztási szisztémán, hogy végül is te kapsz egy családi házat, te egy vitézi telket, te meg egy elkobzott informatikai céget. Tehát mindenki, aki benne van a sorban, kap valamit. De alapvetően miből van az osztogatás? Az Európai Unió pénzéből. Tehát ez egy fantasztikus függőség, amely függőséget úgy stilizál, mintha függetlenség lenne. Látni kell, hogy a magyar politikai rendszerek mindig úgy tudtak csak fönmaradni, hogy miközben eljátszották, hogy ők a janik, valójában külföldről voltak támogatva, és most megint ez a hely-

zet. Az Orbán-rendszer alatt nagyon fölerősödött ez a függőség, és ezzel párhuzamos látszólagos ellentmondásként a függetlenségi retorika. De ez kamu.

Zentai *Jöhetnek a hozzászólások.*

Kardos Julianna Kémikus vagyok, szeretnék egy súlyos tévedést kijavítani. A kanyaró, az fertőzés. A méreg mérgez, a kanyaró meg fertőz, ez nagyon nagy különbség. Az ónbányákban, szénbányákban, ólombányákban lehet mérgezést kapni. Meg lehet mérgeződni a felrobbant atomreaktoroktól, a radioaktív szennyeződéstől. A dolog lényege, ahogy Csepeli Gyuri kezdte mondani, hogy ez kumulálódik, nem tűnik el. A radioaktív szennyeződés ott van, nem fog eltűnni. Tehát magyarul, mi az, ami nem tűnt el a magyar közéletből? Nem tűnt el az a sok sérelem, a feldolgozatlan múlt, és az a szerencsénk, hogy ami itt '90-ben volt, bársonyos volt. Neveztetek, ahogy akarjátok, nem volt feldolgozva a korábbi múlt. De a közelebbi múlt sem lett feldolgozva. Ha a történelmi megmérgeződéstől eltekintünk, vannak más mérgeződések. Elszoktunk például attól, hogy beleszóljunk abba, mi lesz velünk... De a fertőzésre is mondanék példát. Nincs sertéshús az országban, ezt talán észreveték. A mondás az, hogy azért, mert Kínában sertéspestis járvány van, és a kínaiaknak kell szállítanunk sertéshúst. Na mármost Magyarországon is sertéspestisjárvány van, különösen a kis településeken, ahol a természeti környezet és a művelt környezet egymással találkozik. Le kéne ölni ezeket a sertéseket, de ki van adva a parancs, hogy október

13-ig nem lehet leölni a sertéseket. Na, ez is egy mérgeződés, pedig a járvánnyal függ össze. Meg lehet tenni.

Lánczos Vera Világátrendeződés tanúja vagyunk. Olyan korszakban élünk, amikor olyan országok, olyan hatalmak emelkednek fel gazdaságilag, és lehetnek versenytársai az euroatlanti világ gazdaságának és politikai rendszerének, amelyek nem ilyen társadalmi rendben élnek. És akkor, amikor például Trump kijelenti, hogy Amerika az első, és utána nyilvánvalóan rossz lépéseket tesz. A kérdés, hogy a világ tud-e választ adni erre úgy, hogy megőrizi a liberális demokráciát. És ennek a kihívásnak kellene megfelelni, ennek a farvizén van a magyar probléma, kicsit a periférián, sokkal kiélezettebben. De az, ami Angliában zajlik most, ami Amerikában történik, ami Olaszországban van, nekem ezt üzeni. Én most nem látok olyan világvezetőt, aki erre jó választ tudna adni ebből a világtrendből, amiben élünk.

Andor Mihály Engem is az izgat, hogy miért pont most. Megváltozott, és nemcsak Magyarországon, hanem Amerikában, Európa országaiban is a munkahely biztonsága. Angol barátom apja onnan ment nyugdíjba, ahol az egyetem után elkezdett dolgozni Angliában, pedig ott soha nem volt olyanfajta langyos biztonság, mint nálunk a szocializmusban, ahol ez természetes volt, lehetett onnan nyugdíjba menni, ahol dolgozni kezdett az ember. De azért ez nagyjából így volt még a nyugati világban is, még ha az egész mobilabb volt is. Tehát tulajdonképpen nem az emberek biztonságérzete veszett el, hanem

a biztonság veszett el, ahogy a gazdaság átalakult az elmúlt harminc-negyven évben. Ma egyáltalán nem lehet biztos az ember abban, hogy onnan megy nyugdíjba, ahol elkezdett dolgozni, hanem az is bizonytalan, hogy egyáltalán holnap lesz-e állása, ha ez megszűnik. Tehát a bizonytalanság nagyon nagy lett, és nemcsak a rozsdáövezetekben és bányászok és vasmunkások között, de a középosztályi foglalkozásokban is. Tény, hogy nem a biztonságérzet, hanem a biztonság veszett el. És ez táptalajt nyújt arra, hogy a bizonytalanságot meglovagolva az ilyen toxikus vezetők felemelkedjenek.

Vörös T. Károly Csepeli György említette a Trianon- és holokausztraumát. Népszabadságos főszerkesztői létem egyik utolsó dobása volt, hogy Romsics Ignác erről írt nagycikkét közölte az újság. Nem csak ezzel a kettővel kellene szembenézni. A baloldali liberális értelmiségnek szisztematikusan végig kellene elemeznie az elmúlt harminc évet, tudnunk kell, hogy mi történt. Mélyen bennem van, ami az 1990-es választásokon történt, amikor az MDF és a Szabad Demokraták Szövetsége nagyot nyert, a Szocialista Párt viszont 8 százalék körül kapott. És akkor volt egy mérgező pillanat, amikor Vitányi Iván kéznyújtását Kis János nem fogadta el. A bizalmatlanság a liberális baloldali társaságban egészen idáig megy vissza. Végig lehetne elemezni az 1994-es választást, azt, hogy miért bukott meg a Horn-kormány, és lehetne folytatni egészen a 2014-es választásig, ahol mindenféle árulások történtek. Arra is választ kell adnunk, hogy nem a Jóisten hozta ide nekünk

ezt a helyzetet, mi magunk voltunk azok, akik a téves döntéseinkkel, féllelmeinkkel, gyűlöleteinkkel, gyávagságainkkal megteremtettük Orbán Viktort, és most nehezen tudunk tőle szabadulni. Én ebbe a mérgezés-lélektanba nem akarok belemenni, egy tisztázó beszélgetés használna az önismeretünknek.

Kéri László Az itt lévő harminc ember abban a hihetetlenül sokszínű magyar társadalomban él, amelyik teljesen szétesett szellemileg, politikailag, de ez itt egy baromi homogén csoport. Szóval mi ezrelékekben mérhetően homogének vagyunk a magyar társadalom többsége számára. Vannak, akik nyitottak egy nagyon távoli globális értelmezésre, hogy az egész világban vannak gondok. Vörös T. Karcsi bezárta az egészket egy szigorúan magyar problematikába, minthogyha ez magában lenne, és akkor jön az a vízió, hogy az a helyzet, mint 1912–13–14-ben volt, mintha a világ teljesen megőrült volna. Akkor volt ilyen a század elején a francia, német, osztrák, magyar, politika, hogy elrugaszkodtak mindenféle realitástól, és örültségeket hirdettek saját nemzetükről, jövőjükéről, a vége az első világháború lett, aminek a következményeiből máig nem keveredtünk ki. A fő probléma, hogy mi mindannyian egy olyan racionális társadalmi diskurzusnak a társadalomtudományi nyelvét szoktuk meg, ami a régi világhoz alkalmas volt, ennek az új világnak annyira szét-esett és annyira sok dimenziója van, hogy az a fajta fogalmi apparátus, az a gondolkodásmód és elemzőkészség, amihez mi hozzászoktunk, és amelyet tanítottuk évtizedeken át, most alkalmatlannak tűnik. Bocsánat.

Radnóti Sándor Ami a magyar helyzetet illeti, demokratikus úton ez csak akkor változtatható meg, ha egy hatalmas földrengés jön, amit még mindig el lehet csalni, de akkor itt megjelennek a tereken az emberek, és megbuktatják a rendszert, világos. Arra kell berendezkedniük, hogy nincs – már nagyon régen, nem most, hanem öt, hat, hét, nyolc évvel ezelőtt sem volt – már más alternatívájuk, mint a hatalomban maradni. És tegyem azért hozzá az európai politikának egy elemét, hogy ugyan kétségtelen, megnyugtató volt a választások eredménye abban a tekintetben, hogy az Orbán-féle szélsőség az ő reményei ellenére nem kapott domináns helyet, de a másik oldalon viszont az látható, hogy a közép, a nem szélsőség viszont kezd asszimilálódni. Ursula von der Leyen elnevezi a migrációs biztos posztot az európai életmód védelme posztjának. Ez nagyon hasonló szöveg és nagyon hasonló gondolat.

P. Szűcs A közös beszédeitekből és hozzászólásaitokból az szűrődött le, hogy igenis létezik egy pusztító társadalmi jelenség, amely globális méretűvé bővült. Természetesen nekem is – mint legtöbbszörnek – van világmagyarázatom a jelenség minéműségének elhelyezésére. Ezúttal egy korábbi „toxikus vezető”, Mao Ce-tungot idézek. Egyszer egy újságíró megkérdezte tőle, hogy mi a véleménye a francia forradalomról. A válasz az volt: „Nem tudom. Nem volt az még olyan régen. Még ugyanabban a korban élünk.” Véleményem szerint neki akkor, az ötvenes-hatvanas években még igaza lehetett. Akkor még mindannyian

nemcsak hogy a jaltai világrend-
szerben éltünk, de abban az Új Kor-
ban is, amely maga mögött hagyta
a vakhitekkel tarkított törzsi, vala-
mint tudatlanságra épülő középkor-
i világot. No most, az ezredforduló
után mintha megváltozott volna a
helyzet. Mintha a felvilágosodással
kezdődő és háromszáz évig tartó
korszak leketyegőben lenne, mintha
a racionalitásba vetett hitet, a hala-
dásba vetett reményt, a szekulari-

záció korszakát kezdenénk magunk
mögött hagyni. Mintha a toxikus
vezetők terjedésének jelensége erről
a félelmetes megtapasztalásról is
beszélne. Jó lenne bízni abban, hogy
az ilyesféle, minél több és gyakoribb
kibeszélések – úgymint ráolva-
sások – oszlatnának valamennyit a
rossz varázslatból. Bár, ha jól bele-
gondolok, már az efféle ígehirdetés
sem látszik éppen racionális és fel-
világosodott műveletnek.

páratlan oldal

69

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA